

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 297-320

**Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât fi'l-furû'i'l-Hanefiyye* Adlı Eserinin
Tazminat Literatürü İçerisindeki Yeri***

*The Place of Fuḍayl Chalābī's ad-Ḍamānāt fī al-furū' al-Ḥanafīyyah
in Compensation Literature*

Kamil Yelek

Dr. Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
*PhD, Research Assistant, Kırklareli University Faculty of Theology,
Department of Islamic Law
İstanbul / Turkey*

kamilyelek@klu.edu.tr   orcid.org/0000-0002-8181-2494

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

*Bu çalışma 17 Ekim 2019 tarihinde tamamladığımız "Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Hanafi Responsibility Law In The Context Of Usurpation (Ghasb) And Destruction (Itlaf)", Ph.D. Dissertation, İstanbul University, İstanbul, 2019.

Received / Geliş Tarihi: 28 February / Şubat 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 14 May / Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24   **Issue / Sayı:** 1   **Pages / Sayfa:** 297-320

Cite as / Atıf: Yelek, Kamil. "Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât fi'l-furû'i'l-Hanefiyye* Adlı Eserinin Tazminat Literatürü İçerisindeki Yeri [The Place of Fuḍayl Chalābī's ad-Ḍamānāt fī al-furū' al-Ḥanafīyyah in Compensation Literature]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 297-320.

<https://doi.org/10.18505/cuid.696332>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât fî'l-furûi'l-Hanefiyye* Adlı Eserinin Tazminat Literatürü
İçerisindeki Yeri

Abstract: The law of responsibility (compensation), which was formed around the concept of the *damân* and was developed by the scholars within the system of *furû' al-fiqh* (substantive law) over time, constitutes one of the important parts of Islamic law. Although compensation law (*damân*) was not addressed as a private subject in the first period fiqh literature, it is seen that the literature on this specific area started to emerge after the early period. It is the Hanafi jurists who first brought together these issues that are scattered in the classical books of fiqh that are related to the law of responsibility. Compensation law took its classical form in the texts of the early periods and was shaped around the views of the founding imams of the Hanafî school (*madhab*). It has later been expanded with the *fatwâ* and interpretations of the Sheikhs (*mesâikh*) of Hanafi in the type of *waqi'at* works. These works were a product of the need for the law to adapt to the new conditions. These issues, which are related to the compensation law in the Hanafi school have been covered as a special section (chapter) in the studies that are classified as *waqi'at*, such as Ustrûshanî's *al-Fuṣūl fî al-mu'âmalat* (*Fuṣūl al-Ustrûshanî*), 'Imâd al-Dîn al-Marginânî's *Fuṣūl al-iḥkâm fî uṣūl al-aḥkâm* and Shaykh Badr al-Dîn's *Jâmi' al-Fuṣūlâyn*. Later, the topics discussed in these works were developed and continued, and ultimately separate works related to this field have been copyrighted. In this study, the kinds of development and expansion which are in the literature and related subjects will be discussed by examining the above-mentioned works. Therefore; first of all, the first examples of Hanafi jurists related the compensation will be analysed comparatively. Afterwards, the place of *ad-Damânât fî al-furû' al-Hanafiyyah* of Fuḍayl Chalâbî (d. 991/1583), one of the *Zenbillizade's*, will be addressed.

Summary: The core idea of the law of responsibility, which constitutes one of the important parts of Islamic law, was stated in the Qur'an and Hadith, and then have accumulated by the contributions of the jurists (*fuqaha*), as they developed the idea of the law of responsibility within the *furû' al-fiqh* in relation to the systematic of the legal school (*madhab*) that they belonged to.

These issues, which constitute one of the important parts of the law, were addressed by sprinkling among the topics in almost every part of classical fiqh books. In other words, the subject of *damân* (responsibility) was not considered as a separate subject in the fiqh works of the first period. In this way, it is seen that the literature on compensation law started to emerge in the following periods, and at first several independent sections on this subject, and then separate works specific to this field, albeit limited in number, were written.

It is the Hanafî jurists who first brought together these issues that are scattered in the classical fiqh books related to the law of responsibility. Compensation law, which took its classical form in the texts from early periods, shaped around the views of the pioneering imams of the Hanafî school, has been expanded with the *fatwâ* and interpretations of the Sheikhs (*mesâikh*) of Hanafi in the *waqi'at* works, which is a product of the need for the law to adapt to new conditions. Firstly, one of the Hanafî jurists, Majd al-Dîn al-Ustrûshanî (d. 637/1240) dealt with the responsibilities arising from the contract and unfair acts in the 29th section of his book named *al-Fuṣūl fî al-mu'âmalat* under the title "Types of Compensation Required to be Paid and Their Situation". The method and system that Ustrûshanî started in this work, the Hanafî jurists 'Imâd al-Dîn al-Marginânî in the *Fuṣūl al-iḥkâm fî uṣūl al-aḥkâm* and Shaykh Badr al-Dîn Ibn Qâḍî Samâwnâ in the *Jâmi' al-Fuṣūlâyn* continued to develop the compensation section in their books. Afterwards Fuḍayl Chalâbî (d. 991/1583), one of the members of Zenbillizade's family, enriched these issues and made it an individual work, named *ad-Damânât fî al-furû' al-Hanafiyyah*.

Marginânî titled the issues that Ustrûshanî had handled in the compensation section and systemised it even more by gathering the *fatwâs* on the related issues under one heading. It is noteworthy to mention that when the compensation sections of both works are compared,

the way the subjects handled are exactly the same. But unlike Usrūshanī, Marginānī added the compensation for damages to the fetus in the womb and the responsibility of the person who brought back the fleeing slave at the end of the chapter. On the other hand, unlike them, Shaykh Badr al-Dīn added only the responsibility of the person who found the lost item. Considering that almost all of the topics in the compensation section of Sheikh Badr al-Dīn existed exactly in the compensation section of Marginānī, and that most of them were stated in Usrūshanī's *al-Fuṣūl*, it is necessary to say that all of these discussions are based on Usrūshanī as the main backbone of this particular subject and that his work has a unique place in the Islamic legal literature.

Chalābī's *ad-Ḍamānāt*, is the first work that was written as a separate book in the field of compensation law. Even though in some modern works claim that the work Ghānim al-Baghdādī's (d. 1030/1620) book named *Majma' al-ḍamānāt fī madhhab al-Imām al-A'zam Abī Ḥanīfa al-Nu'mān* was the first written book in this field; it is known that Chalābī's *ad-Ḍamānāt* had been written before Baghdādī's *Majma' al-ḍamānāt*. As a matter of fact, the work of Chalābī had been completed in 984 Hijra, and the Baghdādī's *Majma' al-ḍamānāt* was completed in 1027 Hijra. Although the subject sequence in Baghdādī's work is different; this work is regarded as a continuation of the same tradition.

An examination of the systematic and the content of the work reveals that Chalabi's *ad-Ḍamānāt* is the continuation of the type of writing that Usrūshanī started and developed by Marginānī and Shaykh Badr al-Dīn. When compared with the compensation sections of these works before him, Chalābī has added new compensation issues to his book that are not addressed in these three works; such as partnership, mudaraba, suretyship (*kafāla*) transfer (*ḥawāla*), peace, legal disability (*hajr*), freedom of trade (*idhn*) and testament.

Among the works mentioned above, works out of Shaykh Badr al-Dīn's *Jāmi' al-Fuṣūlāyn* and Baghdādī's *Majma' al-ḍamānāt* are available as manuscripts in the libraries. Therefore, these works have not been used much in modern studies on compensation. In addition, the Chalābī's *ad-Ḍamānāt* is almost unknown. Although there is little information about this work in some bibliographic studies, it is noteworthy to state that this work is not used as a source in contemporary studies written in Arabic on compensation law. The fact that this work is available as manuscripts in Istanbul libraries is probably the reason for this outcome. It is also very difficult to say that this work is known and used sufficiently in studies written in Turkish.

Usrūshanī's *al-Fuṣūl fī al-mu'āmalat* and Marginānī's *Fuṣūl al-iḥkām* are currently in the form of manuscripts, so there is no comprehensive study on the whole work and the compensation section. It is possible to see the compensation issues discussed in the work, since Shaykh Badr al-Dīn's *Jāmi' al-Fuṣūlāyn*, which has been published as printed, was translated into Turkish by an editorial group under the presidency of H. Yunus Apaydın. In addition, Kemal Yıldız, who translated the compensation section in this translation, published this section in *Jāmi' al-Fuṣūlāyn* as a separate book with the name of "Sources of the *Jāmi' al-Fuṣūlāyn* and Compensation in the Practice of Ḥanafī School". Yıldız, first introduced the sources of the *Jāmi' al-Fuṣūlāyn* in the first part of this work and then translated the compensation section from beginning to end by adding his own explanations and evaluations around the subject during the second part. Even though some introductory information about the books of Usrūshanī and Marginānī is presented in Yıldız's study, the absence of information on the contents of the compensation sections of these books does not allow the opportunity for the researchers to evaluate on the subject wholly.

Keywords: Islamic Law, Compensation Literature, Responsibility, Fuḍayl Chalābī, *ad-Ḍamānāt fī al-furū' al-Ḥanafīyyah*.

in Compensation Literature

Öz: Damân kavramı etrafında teşekkül eden ve fakihlerin fūrū-ı fıkıh sistematiği içerisinde zamanla geliştirdiği sorumluluk (tazminat) hukuku, fıkıhın yani İslam hukukunun önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Tazminat hukuku (damân), ilk dönem fıkıh eserlerinde müstakil bir konu olarak ele alınmamış olsa da ilerleyen dönemlerde bu alana dair literatürün oluşmaya başladığı görülmektedir. Sorumluluk hukukuyla ilgili klasik fūrū-ı fıkıh kitaplarında dağınık biçimde yer alan bu konuları ilk defa bir araya getiren kişiler Hanefi hukukçularıdır. Mezhebin kurucu imamlarının görüşleri etrafında şekillenen ve ilk dönemlere ait metinlerde klasik formunu kazanan tazminat konusu, hukukun yeni şartlara uyum sağlaması ihtiyacının bir ürünü olan vâkıât türü eserlerde meşâyihin fetvâ ve yorumlarıyla genişletilmiştir. Hanefi mezhebinde tazminat hukukuyla ilgili olan bu konular, öncelikle Üsrüşeni'nin *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, İmâdüddîn el-Mergînânî'nin *Fusûlu'l-ihkâm* ve Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fuşûleyn*'i gibi vâkıât türü eserlerde özel bir bölüm (*fasıl*) olarak ele alınmış, daha sonra burada ele alınan konular geliştirilerek devam ettirilmiş ve nihayetinde bu alana dair müstakil eserler telif edilmiştir. Bu çalışmada, zikredilen eserler incelenerek literatürde ve ilgili konularda nasıl bir gelişme ve genişlemenin olduğu mevzubahis edilecektir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Hanefi fukahâsının tazminatla ilgili telif ettiği ilk örnek eserler mukayeseli bir şekilde analiz edilecek sonrasında da Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi'nin (öl. 991/1583) *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinin bunlar arasındaki yerine temas edilecektir.

Özet: İslam hukukunun önemli bölümlerinden birini oluşturan sorumluluk (tazminat) hukukunun ana fikri, Kur'an-ı Kerîm ile Hadîs-i Şerîflerde belirtilmiş sonra fakihler mensubu olduğu mezhebin fūrū-ı fıkıh sistematiği içerisinde zamanla bunu geliştirerek ciddi bir birikim ortaya koymuşlardır.

Hukukun önemli bölümlerinden birini oluşturan bu konular, klasik fıkıh kitaplarının -ibadet bahisleri de dâhil- neredeyse her bölümünde meseleler arasına serpiştirilerek işlenmiştir. Yani, ilk dönem fıkıh eserlerinde damân konusu müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır. Bu şekilde olmakla birlikte, ilerleyen dönemlerde tazminat hukukuna dair literatürün oluşmaya başladığı, sayıca az da olsa ilk önce bu konuda müstakil bölümlerin sonrasında da bu alana özel müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir.

Sorumluluk hukukuyla ilgili klasik fūrū-ı fıkıh kitaplarında dağınık biçimde yer alan bu konuları ilk defa bir araya getiren kişiler Hanefi hukukçularıdır. Mezhebin kurucu imamlarının görüşleri etrafında şekillenen ve ilk dönemlere ait metinlerde klasik formunu kazanan tazminat konusu, hukukun yeni şartlara uyum sağlaması ihtiyacının bir ürünü olan vâkıât türü eserlerde meşâyihin fetvâ ve yorumlarıyla genişletilmiştir. İlk önce Hanefilerden Mecdüddîn el-Üsrüşeni (öl. 637/1240) *el-Fuşûl fi'l-muâmelât* adlı eserinin "Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti" başlığını taşıyan 29. bölümünde sözleşmeden ve sözleşme dışındaki haksız fiillerden doğan sorumlulukları ele almıştır. Daha sonraki dönemde yazılan *fusûl* edebiyatının tazminat bölümleri ile bu alanda müstakil olarak telif edilen ilk çalışmaların konu sistematiği ve muhtevası incelediğinde büyük ölçüde bunların Üsrüşeni'ye dayandığı ve onun bu alanda özel bir üslup/tür geliştirmeye çalıştığı rahatlıkla görülmektedir. Üsrüşeni'nin *fusûl* ismini taşıyan bu eseri, türünün ilk örneği olduğu için de İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahiptir. Üsrüşeni'nin burada başlattığı usul ve yöntemi Hanefilerden İmâdüddîn el-Mergînânî (öl. 670/1271) *Fuşûlü'l-ihkâm fi' usûli'l-aḥkâm* ve Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) *Câmi'u'l-fuşûleyn* adlı eserlerinin tazminat bölümlerinde geliştirilerek devam ettirmiş, sonrasında da Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi (öl. 991/1583) *ed-Ḍamānāt fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinde bu konuları daha da zenginleştirerek müstakil bir eser haline getirmiştir.

İmâdüddîn el-Mergînânî, Üsrüşeni'nin tazminat bölümünde ele aldığı konuları başlıklandırmış ve ilgili konulardaki rivâyetleri bir üst başlık altında toplayarak daha da sistematik bir hale getirmiştir. Her iki eserin tazminat bölümleri mukayese edildiğinde ele alınan konuların

birebir aynı olduğu, ancak Üsrüşenî'den farklı olarak İmâdüddîn'in bölüm sonuna anne karındaki cenine verilen zararların tazmini (*damānū'l-cenîn*) ile kaçan köleyi geri getiren kişinin sorumluluğunu (*damān-ü rāddi'l-âbık*) ilâve ettiği dikkatleri çekmektedir. Şeyh Bedreddin ise Üsrüşenî ile İmâdüddîn'in ele aldığı konulara ilâve olarak sadece kaybolan eşyayı (lukata) bulan kişinin sorumluluğunu (*damānū'l-mültekıt*) eklemiştir. Şeyh Bedreddin'in tazminat bölümündeki konu başlıklarının neredeyse tamamının İmâdüddîn'in tazminat bölümünde aynen mevcut olduğunu ve bunların çoğunun da ilk olarak Üsrüşenî'nin *el-Fusûl*'ünde yer aldığını göz önüne alırsak, ana omurgası itibariyle bütün bunların Üsrüşenî'ye dayandığını ve onun eserinin İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahip olduğunu söylememiz icap eder.

Fuḍayl Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt*'ı, tazminat hukuku alanında müstakil olarak ortaya konulan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Yapılan bazı modern çalışmalarda, Gânim el-Bağdâdî'nin (öl. 1030/1620) *Mecma'u'd-Ḍamānāt fi mezhebi'l-İmâmi'l-Azâm Ebî Hanîfete'n-Nu'mân* isimli eserinin bu alanda telif edilen ilk eser olduğu söylense de Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt* adlı eserinin Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-Ḍamānāt*'ından daha önce kaleme alındığı bilinmektedir. Nitekim Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt*'ı hicri 984'te, Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-Ḍamānāt*'ı ise 1027'de tamamlanmıştır. Çelebi'den kırk bir yıl sonra vefat eden Bağdâdî'nin müstakil olarak telif ettiği bu eserdeki konu dizimi farklı olmakla birlikte bu çalışma da aynı geleneğin devamı niteliğindedir.

Eserin konu sistematığı ve muhtevası incelediğinde Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt*'ının, Üsrüşenî'nin başlatıp İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in geliştirerek devam ettirdiği yazım türünün devamı niteliğinde olduğu rahatlıkla görülmektedir. Kendisinden önceki eserlerin tazminat bölümleri ile mukayese edildiğinde diğerlerinin ele aldığı konulara ilâveten Fuḍayl Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt*'ında şirket, mudâra kefâlet, havâle, sulh, hacr, me'zun (kendilerine ticaret serbestliği tanınan kişiler) ve vasiyet gibi bu üç eserde ele alınmayan yeni tazminat konularının eklendiği görülmektedir.

Yukarıda zikredilen bu eserlerden Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fuşûleyn*'i ile Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-Ḍamānāt*'ı dışındaki eserler, kütüphanelerde yazma halinde olduğu için tazminat hukukuyla ilgili yapılan modern çalışmalarda bu eserlere çok fazla başvurulmamıştır. Hatta bunlardan Çelebi'nin *ed-Ḍamānāt*'ı neredeyse hiç bilinmemektedir. Bu eserle ilgili bazı bibliyografik çalışmalarda az bir bilgi mevcut olsa da tazminat hukukuyla ilgili Arapça yazılan muasır çalışmalarda bu eserin kaynak olarak kullanılmadığı dikkatleri çekmektedir. Söz konusu eserin yazma halinde olması ve özellikle İstanbul kütüphanelerinde bulunmasının bu duruma neden olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türkçe yazılan çalışmalarda da bu eserin yeterince bilindiğini ve kaynak olarak kullanıldığını söylemek oldukça zordur.

Üsrüşenî'nin *el-Fuşûl fi'l-mu'âmelât* adlı eseri ile İmâdüddîn el-Mergînânî'ye ait olan *Fuşûlî'l-iḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm* isimli çalışması, henüz yazma halinde olduğu için gerek eserin bütününe gerekse tazminat bölümüne dair kapsamlı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Şeyh Bedreddin'in matbu haldeki *Câmi'u'l-fuşûleyn* adlı eseri, H. Yunus Apaydın'ın başkanlığında Türkçe'ye çevrildiği için eserde ele alınan tazminat konularını buralarda görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, söz konusu çevirideki tazminat bölümünü tercüme eden Kemal Yıldız, *Câmi'u'l-fuşûleyn*'deki bu bölümü "Câmi'u'l-fuşûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazmînât" ismiyle müstakil bir kitap olarak yayınlamıştır. Yıldız, bu çalışmasının birinci bölümünde öncelikle *Câmi'u'l-fuşûleyn*'in kaynaklarını kısaca tanıttikten sonra, esas olarak ikinci bölümde kendi açıklama ve değerlendirmelerini ekleyerek tazminat bölümünü baştan sona tercüme etmiştir. Yıldız'ın bu çalışmasında, Üsrüşenî ile İmâdüddîn el-Mergînânî'nin *Fuşûl* ismini taşıyan mezkûr eserleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş olsa da özellikle bu eserlerin tazminat bölümlerinin içeriğine dair herhangi bir bilginin olmayışı, ilgili konuda araştırmacılara değerlendirme yapma imkânı vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Tazminat Literatürü, Sorumluluk, Fuḍayl Çelebi, *ed-Ḍamānāt fi'l-furū' al-Ḥanafīyyah*.

Giriş

İslam hukukunda damân/tazmîn kavramıyla ele alınan sorumluluk hukukunun ana fikri, Kur'an-ı Kerîm ile Hadîs-i Şeriflerde belirtilmiş sonra fakihler mensubu olduğu mezhebin fûrû-ı fıkıh sistematığı içerisinde bunu geliştirerek ciddi bir birikim ortaya koymuşlardır.

Hukukun önemli bölümlerinden birini oluşturan bu konular, klasik fıkıh kitaplarının - ibadet bahisleri de dâhil- neredeyse her bölümünde meseleler arasına serpiştirilerek işlenmiştir. Yani, ilk dönem fıkıh eserlerinde damân konusu müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır. Bununla birlikte, sayıca az da olsa tazminat hukukuyla ilgili müstakil yazılmış bölümler ve eserler de mevcuttur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, klasik fûrû-ı fıkıh kitaplarında sorumluluk hukukuyla ilgili dağınık biçimde yer alan bilgileri ilk defa bir araya getiren kişiler Hanefî hukukçularıdır. İlk önce Hanefîlerden Mecdüddîn el-Üsrûşenî (öl. 637/1240) *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserinin "Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti" başlığını taşıyan 29. bölümünde sözleşmeden ve sözleşme dışındaki haksız fiillerden doğan sorumlulukları ele almıştır. Onun burada başlattığı usul ve yöntemi Hanefîlerden İmâdüddîn el-Mergînânî (öl. 670/1271) *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* ve Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserlerinin tazminat bölümlerinde geliştirerek devam ettirmiş, sonrasında da Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi (öl. 991/1583) *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinde bu konuları daha da zenginleştirerek müstakil bir eser haline getirmiştir. Dolayısıyla Çelebi'nin *ed-Damânât*, tazminat/sorumluluk hukuku alanında müstakil olarak ortaya konulan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Yapılan bazı modern çalışmalarda, Gânim el-Bağdâdî'nin (öl. 1030/1620) *Mecma'u'd-đamânât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Azâm Ebi Hanîfete'n-Nu'mân* isimli eserinin bu alanda telif edilen ilk eser olduğu söylenece de¹ Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı eseri Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-đamânât*'ından daha önce kaleme alınmıştır.² Çelebi'den kırk bir yıl sonra vefat eden Bağdâdî'nin müstakil olarak telif ettiği bu eserdeki konu dizimi farklı olmakla birlikte bu çalışma da aynı geleneğin devamı niteliğindedir.

Yukarıdaki bu eserlerden Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusûleyn* ile Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-đamânât* dışındaki eserler, yazma halinde olduğu için tazminle ilgili yapılan modern çalışmalarda yazma olan bu eserlere çok fazla başvurulmamıştır. Hatta bunlardan Çelebi'nin *ed-Damânât*'ı neredeyse hiç bilinmemektedir. Bu eserle ilgili bazı bibliyografik çalışmalarda az bir bilgi mevcut olsa da tazminat hukukuyla ilgili Arapça yazılan muasır çalışmalarda bu eserin kaynak olarak kullanılmadığı görülmektedir. Söz konusu eserin yazma halinde olması ve özellikle İstanbul kütüphanelerinde bulunmasının bu duruma neden olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türkçe yazılan çalışmalarda da bu eserin yeterince bilindiğini ve kullanıldığını söylemek oldukça zordur.

Üsrûşenî ile İmâdüddîn el-Mergînânî'ye ait olan yukarıdaki mezkûr eserler, henüz yazma halinde olduğu için gerek eserin bütününe gerekse tazminat bölümüne dair kapsamlı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Şeyh Bedreddin'in matbu olarak basılı olan *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eseri, Yunus Apaydın'ın başkanlığında dilimize çevrildiği için eserde ele alınan tazminat konularını burada görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, söz konusu çevirideki tazminat bölümünü tercüme eden Kemal Yıldız, *Câmi'u'l-fusûleyn*'deki bu bölümü "*Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazmînât*" ismiyle müstakil bir kitap olarak yayınlamıştır.³ Yıldız, bu çalışmasının birinci bölümünde öncelikle *Câmi'u'l-Fusûleyn*'in kaynaklarını kısaca tanıttıktan sonra, esas olarak ikinci bölümde kendi açıklama ve değerlendirmelerini ekleyerek tazminat bölümünü baştan sona tercüme etmiştir. Yıldız'ın

¹ Muhammed Ahmed Sirâc, *Damânü'l-udvân fi'l-fikhi'l-İslâmî* (İskenderiye: el-Müessesetü'l-Câmiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1414/1993), 6.

² Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı eserinin daha önce yazıldığı bilinmektedir. Çünkü Çelebi'nin eseri hicri 984'te, Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-đamânât*'ı ise 1027'de tamamlanmıştır.

³ Kemal Yıldız, *Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazmînât* (İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2013.).

bu çalışmasında, Üsrüşenî ile İmâdüddîn el-Mergînânî'nin *Fusûl* ismini taşıyan eserleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş olsa da özellikle bu eserlerin tazminat bölümlerine dair herhangi bir bilginin olmayışı, ilgili konuda araştırmacılara değerlendirme yapma imkânı vermemektedir.

Yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı, Hanefî fukahâsının tazminat hukukuyla ilgili telif ettiği müstakil bölümlerden (*fasıl*) Üsrüşenî'nin *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, İmâdüddîn el-Mergînânî'nin *Fusûlu'l-ihkâm* ve Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fuşûleyn* adlı eserlerindeki tazminat fasılları ile bu alanda özel olarak yazılan ilk eserleri karşılaştırmalı bir şekilde ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu yüzden, çalışmamızda Hanefî mezhebinin klasik damânât literatürünü oluşturan yukarıdaki mezkûr eserlerin içeriği hakkında bilgi verilecektir.

1. Üsrüşenî'nin *el-Fusûl fi'l-muâmelât* İsimli Eseri ve Tazminat Bölümü

Hicri yedinci asrın önemli Hanefî fakihlerinden olan Mecdüddîn el-Üsrüşenî (öl. 637/1240'tan sonra), birinci derecede yargılama hukukunu ilgilendiren ve otuz bölümden (*fasıl*) oluşan bu eserini, kendi zamanına kadar gelen fûrû-ı fıkıh kaynaklarından istifade ederek telif etmiştir. Müellif *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı⁴ bu eserinde kadı ve müftülerin sıkça karşılaştığı muâmelât konularını bölümler (*fasıl*) halinde ele almıştır. Bu eser, Hanefî mezhebindeki muteber fetvâ kitaplarından faydalanılarak derlenen bir çalışmadır. Şöyle ki, müellif usul olarak mezhepteki muteber fetvâ kitaplarından yaptığı nakillerle muâmelât konularını bu eserinde anlatmaya çalışmıştır.

Daha sonraki dönemde yazılan *fusûl* edebiyatının⁵ tazminat bölümleri ile bu alanda müstakil olarak telif edilen ilk çalışmaların konu sistematüğını ve muhtevasını incelediğimize bunların büyük ölçüde Üsrüşenî'ye dayandığını ve onun bu alanda özel bir üslup/tür geliştirmeye çalıştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Üsrüşenî'nin *fusûl* ismini taşıyan bu eseri, türünün ilk örneğİ olduğu için de İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahiptir.⁶

Üsrüşenî'nin otuz fasıldan oluşan bu eserinin 29. faslı "*Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti, Emîn'in SorumluluğU ve Kefîl'in Beraati*" başlığıyla tazminat konularına ayrılmıştır.⁷ Tazminle ilgili olan bu bölümde hiçbir konu başlığı yoktur. Eserin bazı nüshalarında metin kenarlarında konularla ilgili hiçbir bilgi mevcut değilken, bazılarında ele alınan konu veya olayla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı başlık niteliğinde olabilecek iken, bazıları da söz konusu rivâyetin ilk kelimelerini veya muhtevasını ifade eden kısa cümlelerden oluşmaktadır. Durum böyle olsa da içerisinde ele alınanlardan hareketle Üsrüşenî'nin tazminat bölümünde incelenen konuları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Başkasının emriyle birine yapılan haksız fiillerde emreden ve emredilen (âmir ve memur) kişinin sorumluluğU,
2. Jurnal (*siâyet*) sebebiyle meydana gelen zararlarda sorumluluk,
3. Kölenin yol açtığı zararlar ile köleye yönelik haksız fiillerin sorumluluğU,

⁴ *el-Fusûl fi'l-âhkâm* adıyla da bilinen bu eser, kütüphane kataloglarında *Kitâbü'l-fusûl*, *Kitâbü Fusûli'l-Ustrüşenî*, *Fusûlü'l-muâmelât* isimleriyle kaydedilmekle birlikte eserin farklı nüshalarının ilk sayfalarında da görüleceğİ üzere daha ziyade "*Fusûlü'l-Üsrüşenî*" ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Bk. Mecdüddîn el-Üsrüşenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1773).

⁵ Üsrüşenî, İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in "fusûl" ismini taşıyan eserlerine bu şekilde bir isimlendirme yapılabilir. Çünkü Üsrüşenî'nin başlattığı ve İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in devam ettirdiğİ bu çalışmaların özel bir yazım türünü doğurduğunu söylemek mümkündür.

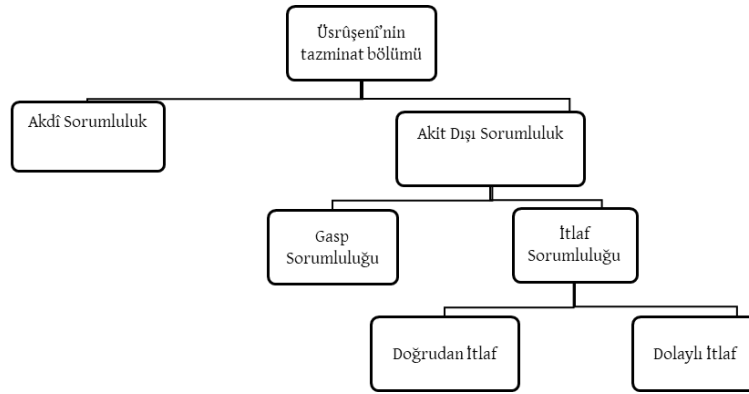
⁶ Murteza Bedir, "Üsrüşenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/392-393. Ayrıca bk. Yıldız, *Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları*, 28, 38-43.

⁷ Başlığın orijinali şöyledir: "أنواع الضمانات الواجبة وكيفيةها وفي تضمين الأمين وبراءة الضمين"

4. Gasp sorumluluğu,
5. Hayvanların yol açtığı zararlar ile hayvanlara yönelik haksız fiillerin sorumluluğu,
6. Çocukların işlediği haksız fiiller (*cinâyet*) ile çocuklara yönelik cinâyetlerde sorumluluk,
7. Doğrudan itlaf (*mübâşeret*) hallerinde meydana gelen zararlar,
8. Dolaylı itlaf (*tesebbüb*) hallerinde meydana gelen zararlar,
9. Müşterek malda ortakların sorumluluğu,
10. Emirle iş yapan kişi (*me'mur*) ile simsarın (*dellâl*) sorumluluğu,
11. Kendisine emânet mal bırakılan kişinin (*mûda'*) sorumluluğu,
12. Başkasına ait bir malın menfaatini kullanmak üzere elinde bulunduran kişinin (*müsteîr*) sorumluluğu,
13. Rehni elinde bulunduran kişinin (*mürtehin*) sorumluluğu,
14. Kiracının (*müstecir*) sorumluluğu,
15. Özel işçi (*ecîr-i hâss*)⁸ ile ortak işçi (*ecîr-i müşterek*)⁹ ve onların işçilerinin sorumluluğu

Yukarıda da görüldüğü üzere, Üsrûşeni'nin *el-fusûl* ismini taşıyan bu eserinin damân bölümüne bir bütün olarak bakıldığında, müellifin genel olarak sözleşmeden (*akdî sorumluluk*) ve haksız fiillerden doğan sorumlulukları (*akid dışı sorumluluk*) ele aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Üsrûşeni'nin tazminat bölümünde ele alınan bu konuları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür:

Şekil 1: Üsrûşeni'nin Tazminat Bölümünde Ele Alınan Konuların Tasnifi

Akdî sorumluluk kapsamında vekâlet, vedîa, âriyet, rehin ve icâre akitleri ile işçilerin sözleşmeye aykırı davranması sebebiyle meydana gelen zararlardaki tazmin durumlarının nasıl olacağı ele alınmıştır.

⁸ Belirlenmiş bir anlaşma süresi içerisinde, belirli bir ücretle iş yapmak için tutulan özel işçi. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/384.

⁹ Terzi, marangoz, çoban, hamal, ayakkabıcı gibi herkese iş yapan serbest meslek sahibi olan kişilerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bardakoğlu, "İcâre", 21/384.

Akit dışı meydana gelen zararlara gelince, bunların genel olarak gasp ve itlaf başlığı altında toplanması mümkündür. Gasp sorumluluğu bağlamında, gasbedilen menkul ve gayrimenkul mallardaki zararlarda (gerek tamamen gerekse kısmen) îade ve tazmin esaslarının nasıl olacağı hususu izah edilmeye çalışılmıştır. İtlaf sorumluluğu bağlamında ise, genel olarak kişinin doğrudan (*mübâşeret*) veya dolaylı yoldan (*tesebbüb*) başkasına verdiği zararlardaki tazmin sorumlulukları incelenmiştir. Bu bağlamda kişinin kendisine verilen emre uymak suretiyle başkasına verdiği zararlar (âmir ve memurun sorumluluğu), jurnal sebebiyle meydana gelen zararlar, hayvanlar ve köleler ile çocukların yaptığı zararlı eylemler, hayvanlara ve insanlara yönelik haksız fiiller (*cinâyyât*) ve kişinin mubah alanda, kendi özel mülkünde veya kamusal alanda yaptığı tasarruflar (ateş yakma, sulama, kuyu kazma, bir şey bırakma ya da atma) sonucu meydana gelen zararlardaki tazmin durumları ortaya konulmuştur.¹⁰

Yukarıda sıralanan bu başlıklar, genel olduğu için eserin damân bölümünde ele alınan konuların muhtevasını çok iyi yansıtmayabilir. Bu sebeple yukarıda oluşturulan başlıklar esas alınarak konuların içeriğine ilişkin tanıtıcı bilgiler vereceğiz.

1) Başkasının Emriyle Birine Yapılan Haksız Fiillerde Emreden (Âmir) ve Emredilen Kişinin (Me'mur) Sorumluluğu

Burada emrin geçerli olup olmamasına göre emreden ve emri uygulayan kişinin sorumlu olduğu ve olmadığı durumlar ortaya konulmuş ve bu bağlamda sultanın tebaasına, efendinin kölesine ve sıradan kişilerin başkalarına verdiği emir sebebiyle meydana gelen zararlardaki tazmin durumları ile emri uygulayan kişinin zararı hangi durumlarda âmire müra-caat (*rûcû*) ederek ödediği miktarı geri alabileceği ele alınmıştır.

2) Jurnal (Sî'ye) Sebebiyle Meydana Gelen Zararlarda Sorumluluk

Sultan (devlet başkanı) veya benzeri konumdaki kişilere haksız yere şikâyette bulunarak (*sî'ye*) başkasının mallarının el konulmasına sebep olma durumunda sorumluluğun kime yükleneceği örnek nakiller üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.¹¹

3) Kölenin Yol Açtığı Zararlar İle Köleye Yönelik Haksız Fiillerin Sorumluluğu

Kölenin verdiği zararlarda sorumluluğun kime yükleneceği, kölenin ve sahibinin hangi durumlarda sorumlu olduğu, başkasına ait bir kölenin izinsiz olarak çalıştırılması veya emrederek ona bir şey yaptırılması durumunun ne tür bir sorumluluk doğurduğu ve bu esnada meydana gelen zararların tazmin edilmesi ele alınan konular arasındadır.

4) Gasp Sorumluluğu

Gasbın tanımı, hukukî sonucu, gasp eyleminin hangi durumlarda gerçekleştiği, gasba konu olabilmesi için bir malda bulunması gereken nitelikler, çocuk, sarhoş ve uyuyan kişiden bir şeyin gasp edilmesi ile daha sonra bu malın tekrar kendilerine tesliminin (*red*) hangi durumda gâsıbı sorumluluktan kurtaracağı, gasbedilen malın sahibine îade ve tazmini, gasbedilen malın ikinci kez gasba uğraması veya bir sözleşmeyle elden çıkması durumunda ne yapılacağı, gasbedilen menkul ve gayrimenkul mallardaki tazmin sorumlulukları, gâsıbın tazmin sorumluluğunu ortadan kaldıran haller ile mal sahibinin hakkının sona erdiği durumlar, gasbedilen malda meydana gelen değişim (*tağyir*), eksilik (noksanlık) ve ziyâde durumlarındaki tazmin esasları ele alınan konular arasındadır.

¹⁰ Üsrüşenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât* (Nuruosmaniye, 1773), 368a-430a.

¹¹ Sî'ye sebebiyle meydana gelen zararlar, tesebbübün gerçekleştirilen zararlı eylemler kategorisine girmektedir. Bu olayda, zalim bir sultan kendisine yapılan haksız bir ihbar üzerine askerlerine emrederek birinin mallarına el koyduğu için söz konusu durum "emir sebebiyle başkasına yapılan haksız fiiller" kapsamında değerlendirilmiştir. Buradaki zalim sultan âmir, onların emriyle mala el koyan kişiler de memurdur.

5) Hayvanların Yol Açtığı Zararlar İle Hayvanlara Yönelik Haksız Fiillerin Sorumluluğu

Genel olarak hayvanların yol açtığı zararlı fiillerin ne zaman sorumluluk doğurduğu ve hayvanı elinde bulunduran kişinin ya da sahiplerinin hangi durumlarda meydana gelen zararları tazminle sorumlu oldukları ele alınmıştır.

Hayvanlara yönelik haksız fiiller bağlamında da insanların tarlasına gelip zarar veren bir hayvanın tarla dışına sürüldükten sonra başına gelenlerin hangi durumlarda tazmine konu olacağı, hayvanların göz, kulak, kuyruk ve ayaklarına verilen zararlar ile boğazlanmaları durumundaki tazmin kuralları ve yaşama ümidi kalmayan koyun ve benzeri cinsteki hayvanların boğazlanması halinde sorumluluk doğurup doğurmayacağı mevzubahis edilmiştir.

6) Çocuklarla İlgili Haksız Fiillerde Sorumluluk

Çocukların işlediği haksız fiillerdeki (*cinâyet*) tazminat esasları ile çocuklara yönelik doğrudan ve dolaylı yoldan veya kasten ya da hatâen işlenen cinayetlerdeki tazminat durumları incelenen konular arasındadır.

7) Doğrudan İtlaf (*mübâşeret*) Hallerinde Meydana Gelen Zararlar

Doğrudan itlaf hallerinde (*mübâşeret*) meydana gelen zararlardaki tazmin esasları örnek olaylar üzerinden izah edilmiştir. Başkasına ait bir kandilin ipini kesme, tulumu yarma, hayvanı boğazlama, kazılan çukura birini atma, birinin evini veya duvarını yıkma, birleşik (*mürekkep*) yapıdaki mallarını kullanılamaz hale getirme, arazisindeki ekinlerine ve ağaçlarına zarar verme, özel mülkiyete konu olan bir arazide izinsiz iş (kazi, inşaat ve yıkım gibi.) görme ve izinsiz tasarrufta bulunarak toplumun ortak kullanımını ilgilendiren kamusal alanlara zarar verme, mübâşeret halindeki tazmin durumlarını anlatmak için ele alınan örneklerdendir.

8) Dolaylı İtlaf (Tesebbüben) Hallerinde Meydana Gelen Zararlar

Farklı tipteki örnek olaylar üzerinden dolaylı itlaf hallerindeki tazmin kurallarının nasıl olacağı ve sorumluluğun kime yükleneceği ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Ateş yakma, sulama, su serpme, kuyu kazma, oluktan su akıtma, bir yere bir şey bırakma ya da atma gibi kişinin mubah alanda, kendi özel mülkünde veya kamusal alanda yaptığı tasarrufların yol açtığı zararlar ile bir kafes ya da ahırın kapısını açarak içindeki hayvanların kaçmalarına, tulumun ağzını açarak içerisindeki donmuş yağın erimesine, kölenin bağını çözerek kaçmasına, limanda bağlı olan kayığın ipini keserek batmasına, kandilin ipini keserek kırılmasına ve bir arazinin bakımına engel olarak telef olmasına yol açma hadiseleri, dolaylı itlaf hallerindeki tazmin durumlarını anlatmak için kullanılan örneklerdendir.

9) Müşterek Mülkiyete Konu Olan Bir Mal Üzerinde Ortakların Sorumluluğu

Müşterek mülkiyete konu olan malların kullanımında ortakların birbirlerine karşı sorumlulukları ile ortakların hangi durumlarda meydana gelen zararlardan sorumlu oldukları anlatılmaktadır.

10) Emirle İş Yapan (Memur) ile Simsarın (Dellâl) Sorumluluğu

Emirle iş yapanın (*memur*) mala yönelik fiilleri ile can ve vücut bütünlüğünü ilgilendiren konulardaki tazmin sorumlulukları ele alınıp incelenmiştir. Bu bağlamda emreden kişinin (*âmir*) hangi tür emirlerinin memuru sorumluluktan kurtaracağı ve emredilen kişinin hangi durumlarda meydana gelen zararlardan sorumlu olacağı söz konusu edilmiştir.

Simsarın sorumluluklarıyla ilgili olarak da alım ve satım konusunda vekâletle iş gören kişinin sorumlu olduğu ve olmadığı durumlar ortaya konulmuştur.

11) Kendisine Emânet Mal Bırakılan Kişinin (Mûda) Sorumluluğu

Emânet (*vedâa*) sözleşmelerinde hangi tür davranışların teaddî kapsamına girdiği, örfün burada ne tür bir fonksiyona sahip olduğu, emânetçinin (*mûda*) hangi durumlarda tazminle sorumlu olduğu ve sözüne itibar edildiği, talep edilmesi halinde aldığı malı kime teslim ederse kendisini sorumluluktan kurtaracağı, hangi durumlarda tazmin ettiği miktarı geri almak için mal sahibine (*mûdi*) başvurabileceği (*rûcû*), elinde emânet olan bu malı zorla (*ikrah*) başkasına vermesi durumunun tazmine konu olup olmadığı ve emânetçinin sözleşmeye

konu olan malla (*ved'ā* veya *el-mālū'l-mūda*) ilgili bilgi bırakmadan ölmesi durumunda bu malın nasıl tazmin edileceği ele alınan konular arasındadır.

12) Başkasına Ait Bir Malın Menfaatini Kullanmak Üzere Elinde Bulunduran Kişinin (Müste'îr) Sorumluluğu

Karşılıksız olarak bir malın menfaatini kullanmak üzere başkasına verilmesini konu edinen âriyet sözleşmesinde malı ödünç alan kişinin (*müste'îr*) neler yapabileceği, bu davranışlardan hangilerinin teaddî kapsamına girerek tazmin sorumluluğunu doğurduğu, hangi hallerde sorumluluktan kurtulacağı ve ödünç alınan bu malın (*âriyet*) sahibine (*mu'îr*) tesliminde nelerin gerekli olduğu ele alınan konulardandır.

13) Rehni Elinde Bulunduran Kişinin (Mürtehin) Sorumluluğu

Rehin akdinin ne tür bir akit olduğu, sorumluluk açısından ved'ā ve âriyet sözleşmeleriyle ne tür bir benzerliğinin olduğu, rehni elinde bulunduran kişinin (*mürtehin*) hangi tür davranışlarının tazmin sorumluluğunu doğurduğu ve hangi hallerde tazmin sorumluluğundan kurtulacağı, malın değerinde meydana gelen artış ve eksilmelerin tazmin sorumluluğunu etkileyip etkilemediği ve burada itibar edilecek zaman diliminin hangisi olduğu örnek fetvâlardan hareketle izah edilmeye çalışılmıştır.

14) Kiracının (Müstecir) Sorumluluğu

Tazmin sorumluluğu açısından kira (*icâre*) akdininin âriyet sözleşmesiyle olan ilişkisi, bu sözleşme türünde hangi tür davranışların teaddî kapsamına girdiği ve örfün buradaki fonksiyonu, kiracının (*müstecir*) sorumlu olduğu ve olmadığı durumlar, hayvanların kiralınması ve bu durumun kiracıya yüklediği sorumluluklar, kiralanan malın geri teslimi ve buna ilişkin meseleler ile menkul ve gayrimenkul malların kiralınmasında kiracıya terettüp eden sorumluluklar ele alınan konulardandır.

15) Özel İşçi (Ecîr-i Hâss) ile Ortak İşçi (Ecîr-i Müşterek) ve Onların İşçilerinin Sorumluluğu

Öncelikle burada belirli bir işi yapmak üzere tutulan özel işçi (*ecîr-i hâss*) ile herkes adına serbest olarak çalışan ortak işçinin (*ecîr-i müsterek*) sorumlulukları belirtilmiştir. Daha sonra da ecîr-i müştereklerden çoban, bekçi, hamal, hayvan kiralayıcısı, dokumacı, terzi, çamaşırcı, kumaş boyacısı, kuyumcu, marangoz, inşaat ustası, ciltçi, kitapçı, aşçı, gemici, ayakbabcı, demirci, hacamatçı, hamamcı, elbiseci, değirmenci, müzârî-âmil (ziraat ortaklığında çalışan kişi), müstebdî¹² ve köle tüccarının ve bütün bu kişilerin emrinde çalışan alt işçilerin sorumlulukları ele alınmıştır.

2. İmâdüddîn el-Mergînânî'nin *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* İsimli Eseri ve Tazminat Bölümü

Meşhur Hanefî fakihlerinden Burhânüddîn el-Mergînânî'nin (öl. 593/1197) torunu İmâdüddîn el-Mergînânî (öl. 670/1271), Üsrüşenî'nin otuz bölümden oluşan *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserini yeniden düzenleyerek kırk bölümden müteşekkil yeni bir eser hazırlamıştır. Kendisinin *Fusûlu'l-ihkâm* ismini verdiği ve daha ziyade *Fusûlü'l-İmâdî* adıyla bilinen bu eser, büyük ölçüde Üsrüşenî'nin *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserine dayanmaktadır.¹³ Nitekim İmâdî, Üsrüşenî'nin bu eserindeki otuz faslın 11. ve 30. fasılları dışındaki geriye kalan

¹² Kârın tamamı sermaye sahibine ait olması şartıyla işletmesi için kendisine sermaye verilen veya bir şahıs ya da şirkete ait malların ticari idaresi kendisine bırakılan kişi. Ayrıntılı bilgi için bk. Fethi Gedikli, "İbdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/262-263.

¹³ İmâdüddîn el-Mergînânî *Fusûlu'l-ihkâm* adlı eserinin mukaddimesinde, değer bakımından oldukça büyük olan bu küçük kitabı yıldızlar mesabesindeki hükümlerin incilerini toparlayarak oluşturduğunu, içindeki bilgilerin muteber ve makbul birçok eserden seçilerek nakledildiğini, bunların kısa ve öznlü şekilde ifade edildiğini ve *Fusûlu'l-ihkâm* ismini verdiği bu çalışmanın kırk fasıldan müteşekkil olduğunu bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İmâdüddîn el-Mergînânî, *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-*

308 | Kamil Yelek. Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* Adlı Eserinin ...

28 faslın tamamını eserinde kullanmıştır. Bu durum, yargılama ve muamelâtla ilgili konuları özel bir üslupla kaleme alan Üsrüşenî'nin bu yazım türünde öncü bir role sahip olduğunu ve İmâdî'nin de bu yöntemi geliştirmeye çalıştığını göstermektedir.

İmâdî'nin kırk fasıldan oluşan bu eserinin 32. faslı "*Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti, Emîn'in Sorumluluğu ve Kefil'in Beraati*" başlığıyla tazmin konularına ayrılmıştır. Üsrüşenî'de olduğu gibi, İmâdî de bu bölümde sözleşmelerden ve haksız fiillerden doğan sorumlulukları Hanefî mezhebindeki muteber kaynaklardan yaptığı nakillerle anlatmıştır.¹⁴

Üsrüşenî'nin *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserinin tazmin bölümünde konu başlıklarının olmadığını daha önce ifade etmiştik. İmâdüddîn el-Mergînânî, onun burada ele aldığı konuları başlıklandırmış ve ilgili konulardaki rivâyetleri bir üst başlık altında toplayarak daha sistematik bir hale getirmiştir.¹⁵ İmâdî'nin *Fusûlu'l-ihkâm* adlı eserinin tazmin bölümünde yer alan konu başlıkları şu şekildedir:

- 1) Başkasının emriyle birine yapılan haksız fiiller
- 2) Jurnal (siâyet) sebebiyle meydana gelen zararlarda sorumluluk
- 3) Kölenin gasbedilmesi ve buna ilişkin meseleler
- 4) Çocuklardan bir şeyin gasbedilmesi ve onların zararlı fiilleri ile kendilerine yönelik haksız fiiller ve malın çocuklara teslimi
- 5) Sarhoş ve uyuyan kişiden bir şeyin gasp edilmesi ile daha sonra bunların onlara iâdesi
- 6) Zarara sebep olma (*tesebbüb*) ile başkasını veya ona ait bir malın yerini gösterme (*delâlet*) sonucunda meydana gelen zararlar
- 7) Gasbın beyanı
- 8) Hayvanların zararlı fiilleri ile hayvanlara yönelik haksız fiiller
- 9) Hayvanlara yönelik haksız fiillerde gerekli olan şeyler
- 10) Yaşama ümidi kalmayan koyun ve benzeri cinste hayvanların boğazlanması
- 11) Bir yere bırakılan şeyin yol açtığı zararlar
- 12) Başkasının elbisesine oturulması durumunda sahibinin kalkarken elbisenin yırtılması ve bununla ilgili konular
- 13) Ateş ve su sebebiyle meydana gelen zararlar
- 14) Kuyu ve duvar sebebiyle meydana gelen zararlar
- 15) Ağaç ve ekinlerin tüketilmesi ve bina yapımı sebebiyle oluşan zararlar
- 16) Gayrimenkullerin (akar) gasbı
- 17) Birleşik ve benzeri şeylerin telef edilmesi
- 18) Mülk sahibinin gasbedilen malını başka bir şehirde talep etmesi
- 19) Kiyemî malların gasp edilmesi ve tüketilmesi
- 20) Bir malın gasıbın elinde iken gasp edilmesi
- 21) Gâsıbın sorumluluktan kurtulduğu durumlar
- 22) Gasbedilen malda sahibinin hakkının sona erdiği ve ermediği durumlar

---

ahkâm (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 990), 2a-b. Ayrıca bk. Yıldız, *Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları*, 28-29, 43-47.

¹⁴ Yapılan nakiller büyük ölçüde Üsrüşenî'nin yaptıklarıyla aynıdır.

¹⁵ İmâdüddîn el-Mergînânî, metin içerisindeki başlıklandırmasının yanı sıra, daha eserin başında bu fasılda nelerden bahsedeceğini ifade eden bilgileri vererek ayrıntılı bir fihrist yapmıştır. Bk. İmâdüddîn el-Mergînânî, *Fusûlu'l-ihkâm* (Yazma Bağışlar, 990), 5b-6a.

- 23) Kişinin gasbedilen malı üzerindeki hakkının sona ermediği ve malı almak ile tazmin ettirmek arasında muhayyer olduğu durumlar
- 24) Mislî olan ve olmayan şeyler
- 25) Müşterek mallarda ortakların sorumluluğu
- 26) Ortaklığa konu olan maldan faydalanmak
- 27) Başkasının emriyle iş gören kişi (*memur*) ile simsarın (*dellâl*) sorumluluğu ve buna ilişkin hususlar
- 28) Kendisine emânet mal bırakılan kişinin (mûda') sorumluluğu
- 29) Mûda'nın emânet malı kimlere teslim edeceği ve hangi durumlarda sorumluluktan kurtulacağı
- 30) Mûda'nın emânet malı sahibine teslim ettiğinde sözünün tasdik edilip edilmediği durumlar
- 31) Mûda'nın kendisiyle sorumlu hale geldiği veya gelmediği şeyler
- 32) Vedî'anın talep edilmesi ve geri verilmesi
- 33) Vedî'anın kullanılması ve onun tüketilmesi
- 34) Mûda'nın kendisine bırakılan malla ilgili bilgi vermeden ölmesi
- 35) Vedî'anın inkârı ve ilgili konular
- 36) Başkasına ait bir malın menfaatini kullanmak üzere elinde bulunduran kişinin (*müsteîr*) sorumluluğu ve bu kişinin malik olduğu ve olmadığı şeyler
- 37) Hayvanların âriyet olarak verilmesi ve ilgili konular
- 38) Belirli bir süreyle yapılan (*muvaḳkat*) âriyet
- 39) Âriyete konu olan malın geri teslim edilmesi ve ilgili konular
- 40) Müsteîrin âriyet mallarda sorumlu olacağı ve olmayacağı şeyler
- 41) Kocasının izni olmadan kadının âriyet vermesi
- 42) Rehni elinde bulunduran kişinin (*mürtehin*) sorumluluğu
- 43) Fiyatlardaki değişikliğin rehne etkisi
- 44) Rehinde tazmine konu olan ve olmayan şeyler
- 45) Bir şeyin rehne dönüşüp dönüşmediği durumlar
- 46) Kiracının (*müstecir*) sorumluluğu
- 47) Hayvanların kiralanması ve sorumluluğun gerekliliği
- 48) Kiralanan malın geri teslimi ve ilgili meseleler
- 49) Kiralanan malı geri teslim etme külfeti
- 50) Kiralanan kişinin gidilecek yol/güzergâh veya yol arkadaşları hususunda sözleşmeye aykırı davranması
- 51) Kiralanan kişinin yük veya binme konusunda sözleşmeye muhalefet etmesi
- 52) Çeşitli malların kiralanması ve kiralanan kişinin (*müstecir*) bu mallardaki sorumluluğu
- 53) Gayrimenkullerin kiralanması ve *müstecir*in bu mallardaki sorumluluğu
- 54) Özel işçi (*ecîr-i hâss*) ile ortak işçi (*ecîr-i müşterek*) ve onların işçilerinin sorumluluğu
- 55) Çobanın sorumluluğu
- 56) Bekçinin sorumluluğu
- 57) Hamalın sorumluluğu

- 58) Hayvan kiralayıcısının sorumluluğu
- 59) Dokumacının sorumluluğu
- 60) Terzinin sorumluluğu
- 61) Çamaşırcının sorumluluğu
- 62) Kumaş boyacısının sorumluluğu
- 63) Kuyumcunun sorumluluğu
- 64) Marangoz ve inşaat ustasının sorumluluğu
- 65) Ciltçi ve kitapçının sorumluluğu
- 66) Aşçının sorumluluğu
- 67) Gemicinin sorumluluğu
- 68) Ayakkabıcının sorumluluğu
- 69) Demircinin sorumluluğu
- 70) Kan alan ve benzeri durumdaki kişilerin sorumluluğu
- 71) Hamamcı ve elbisecinin sorumluluğu
- 72) Değirmencinin sorumluluğu
- 73) Ziraat ortaklığında çalışan kişinin (*müzârî-âmil*) sorumluluğu
- 74) Başkası adına ticaret yapan kişinin (*müstebdi'*) sorumluluğu
- 75) Köle tüccarının sorumluluğu
- 76) Cenine verilen zararların tazmini
- 77) Kaçan köleyi yakalayıp getiren kişinin sorumluluğu

Üsrüşenî'nin el-Fusûl fi'l-muâmelât adlı eseri ile İmâdüddîn el-Mergînânî'nin Fusûlul-ihkâm adlı eserinin damân bölümleri mukayese edildiğinde ele alınan konuların birebir aynı olduğu, ancak Üsrüşenî'den farklı olarak İmâdüddîn'in bölüm sonuna anne karnındaki cenine verilen zararların tazmini (damânü'l-cenîn) ile kaçan köleyi geri getiren kişinin sorumluluğunu (damân-ü râddi'l-âbık) eklediği görülmektedir.

Ele alınan konuların içeriğine ilişkin detaylı bilgileri Üsrüşenî'nin tazmin bölümünü incelerken vermiştik. Bu sebeple tekrardan kaçınmak için sadece bu iki konunun içeriğine dair tanıtıcı bilgiler vereceğiz.

1) Cenine Verilen Zararların Sorumluluğu

Cariyenin, karnındaki cenini kasten düşürmesi durumunda sorumluluğun nasıl olduğu ve bunun kime yükleneceği, hür bir kadının cenini kasten düşürmesi durumunda kocaya verilecek olan tazminatı (ğurre) kimin ödeyeceği, tazminatın ne kadar süre içerisinde ödemesi gerektiği, ceninin düşürülmesinde kocanın izninin sorumluluğa etkisi, ilaç alma gibi sebeplerle hatâen meydana gelen düşüklerde kadının sorumlu olup olmadığı, gurrenin hangi durumda gerekli olduğu ve organların belirgin hale gelmemesi durumunda cenine yönelik haksız fiillerde sorumluluğun nasıl olduğu ele alınan konulardandır.

2) Kaçan Köleyi Geri Getiren Kişinin Sorumluluğu

Tazmin sorumluluğu açısından kaçan kölenin kendisini yakalayan veya onu bulan kişi yanındaki durumu, yakalama veya kovalama esnasında kaçarken kölenin zarar görmesi, bulan kişinin izinsiz kullanması durumunda meydana gelen zararlar, sahibinin kaçtığını inkâr etmesi durumunda köleyi elinde bulunduran kişinin durumu, sahibi olduğu zannedilerek başkasına teslim edilen kölenin gerçek hak sahibi ortaya çıkması durumunda sorumluluğun kime yükleneceği ve mahkeme kararı olmadan yakalanan kölenin bir başkasına satılması durumunda sorumluluğun kime ait olacağı fetvâ örneklerinden hareketle izah edilmeye çalışılmıştır.

3. Şeyh Bedreddin'in Cāmi'ü'l-fuşûleyn İsimli Eseri ve Tazminat Bölümü

Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) hâkimler ve müftüler tarafından sıklıkla müracaat edilen Üsrüşenî ve İmâdî'nin fusûl ismini taşıyan bu iki eserini Cāmi'ü'l-fuşûleyn ismiyle birleştirip yeni bir eser telif etmiştir. Şeyh Bedreddin ilk 16 bölümü kazâ ve muhâkemeye, geriye kalanı da muâmelata dair olan bu eserin mukaddimesinde; fetâvâya dair yazılan eserlerin en önemlisi ve yargılama hukukuyla ilgili hazırlanan kitapların en faydalısı olan bu iki eseri birleştirdiğini, söz konusu eserlerdeki mükerrer ifadeleri çıkarttığını, bu iki eserdeki hiçbir meseleyi kasıtlı olarak terk etmediğini, Sirâcüddîn es-Secâvendî'nin (öl. 596/1200) el-Ferâiz'ini yeterli görerek İmâdî'nin Ferâiz bölümünü (37. bölüm) eserine almadığını, ifadeleri herhangi bir açıklamaya ihtiyaç bırakmayacak şekilde veciz bir şekilde aktardığını, usul ve kavâide dayanarak ulaştığı bazı sonuçları eklediğini, bu iki esere ilâveten el-Hülâsa, el-Kâfî ve kendi eseri Letâifü'l-işârât gibi konuyla ilgili başka eserlerden de bazı ilâveler yaptığını ve kırk bölüm olarak yazdığı bu esere Cāmi'ü'l-fuşûleyn adını verdiğini belirtmektedir.

Şeyh Bedreddin, Cāmi'ü'l-fuşûleyn'de bu iki eseri birleştirmekle birlikte esas olarak İmâdî'nin Fusûlu'l-ihkâm isimli eserinin sistematiğini ve muhtevasını takip etmiştir. Öyle ki, İmâdî'den almadığı 37. bölüm hariç tutulursa, fasılların tamamı aynı başlıkları taşır. Şeyh Bedreddin almadığı bu bölümün yerine, Üsrüşenî'nin "tutanak (mahzar) ve sicillerdeki eksiklikler" başlığını taşıyan on birinci faslı (İmâdî'nin el-Fusûl'ünde böyle bir fasıl başlığı yoktur.) Cāmi'ü'l-fuşûleyn'e kırkıncı fasıl olarak almıştır.

Üsrüşenî ve İmâdî'nin fusûllerinde olduğu gibi, Şeyh Bedreddin de Cāmi'ü'l-fuşûleyn adlı eserinde Hanefî mezhebindeki muteber fetvâ kitaplarından yaptığı nakillerle yargılama hukuku ve muâmelât alanlarındaki kazâ ve fetvâ meselelerini sistemli ve özet bir şekilde incelemiş, bazen de "ben derim" şeklindeki ifadeleriyle kendi görüş ve tercihlerini beyan etmiştir. Osmanlı döneminde uzun süre müftü ve kadılar tarafından kendisine sıklıkla müracaat edilen ve adeta bir el kitabı haline gelen bu eserin esas olarak Üsrüşenî'ye dayandığını ifade etmeliyiz. Her ne kadar Yıldız, ana omurgası itibariyle Bağdâdî'nin Mecma'u'd-Ḍamānât adlı eserinin Cāmi'ü'l-fuşûleyn'e dayandığını ifade etse de biz bunun isabetli olmadığını düşünürüz. Çünkü Şeyh Bedreddin'in 40 bölümden (fasıl) oluşan eserinin 39'unun aynı başlıklarla İmâdî'de mevcut olduğunu, İmâdî'nin eserindeki 40 bölümden 28'inin de Üsrüşenî'de aynı başlıklarla bulunduğunu, hatta özellikle tazmin bölümündeki konu başlıklarının neredeyse tamamının İmâdî'de mevcut olduğunu ve bunların çoğunun da ilk olarak Üsrüşenî'nin Fusûl'ünde yer aldığını göz önüne alırsak bütün bunların Üsrüşenî'ye dayandığını, onun bu alanda özel bir üslup/tür geliştirmeye çalıştığını ve İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahip olduğunu söylememiz icap eder.

Şeyh Bedreddin'in kırk fasıldan oluşan bu eserinin 33. faslı "Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti, Emîn'in Sorumluluğu ve Kefil'in Beraati" başlığıyla tazmin konularına ayrılmıştır. Üsrüşenî ve İmâdî'de olduğu gibi, müellif bu bölümde sözleşmeden ve haksız fiillerden doğan sorumlulukları Hanefî mezhebindeki muteber kaynaklardan yaptığı nakillerle anlatmaya çalışmaktadır. Kendisinden önceki iki fusûl eserinin damân bölümü ile Cāmi'ü'l-fuşûleyn'in tazminat bölümü mukayese edildiğinde Şeyh Bedreddin'in Üsrüşenî ile İmâdî'ye ilâveten sadece kaybolan eşyayı (lukata) bulan kişinin sorumluluğunu (damânü'l-mültekt) eklediği görülmektedir.

4. Fudayl Çelebi'nin ed-Damānât fi'l-furû'l-Hanefiyye İsimli Eseri

Osmanlı padişahlarından II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislamlık yapan Zenbilli Ali Efendi'nin (öl. 932/1526) oğlu ve Ebüssuûd'un damadı olan Fudayl Çelebi ed-Damānât fi'l-furû'l-Hanefiyye adında tazminatla ilgili müstakil bir eser yazmıştır. Hanefî bir fakih olan Çelebi'nin bu kitabı, tazminat (sorumluluk) hukuku alanında müstakil olarak ortaya konulan ilk eserdir. Yapılan bazı modern çalışmalarda, yine Hanefî bir fakih olan Gânim el-Bağdâdî'nin Mecma'u'd-Ḍamānât isimli eserinin bu alanda

312 | Kamil Yelek. Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* Adlı Eserinin ...

müstakil olarak telif edilen ilk eser olduğu ifade edilse de Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı eseri Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-çamânât*ından daha önce kaleme alınmıştır. Her ne kadar daha önce Üsrüşenî el-Fusûl fi'l-muâmelât, İmâdüddîn el-Mergînânî *Fusûlu'l-ihkâm* ve Şeyh Bedreddin Câmî'u'l-fuşûleyn adlı eserlerinin “*damânât*” bölümlerinde bu konulara yer vermiş olsalar da Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı bu eseri müstakil olarak tazmin konularına hasredilmiştir ve hacim olarak diğerlerinden oldukça büyüktür.

Çelebi tarafından yazılan bu eserde, başta akitler olmak üzere öldürme ve yaralamalardaki tazminat meseleleri ele alınmaktadır. Nitekim müellif, kitabının mukaddimesinde; bu eserin akitler, cana karşı işlenen suçlar ve yaralama olaylarında meydana gelen zararların tazminiyle ilgili bir eser olduğunu ifade etmektedir.

Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı eseri, Üsrüşenî ile başlayan fusûl edebiyatındaki tazminat konularını geliştirmektedir. Nitekim eserin konu sistematigi ve muhtevası incelediğinde bu durum kolaylıkla fark edilmektedir. Bu sebeple Çelebi'nin *ed-Damânât*'ı, Üsrüşenî'nin başlatıp İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in geliştirerek devam ettirdiği yazım türünün devamı niteliğindedir. Zikredilen eserlerde ele alınan ana konu başlıklarını mukayese ettiğimiz aşağıdaki şekilde bunu görmek mümkündür:

Şekil 2: Çelebi'nin *ed-Damânât*'ının Üsrüşenî, İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in Eserlerindeki Tazminat Konuları İle Mukayesesi

<i>ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye</i>	<i>Câmiu'l-fuşûleyn</i>	<i>Fusûl-i İmâdî</i>	<i>Fusûl-i Us-rüşenî</i>
1. <i>Damânâtü'l-mükrih ve'l-me'mur</i>	✓	✓	✓
2. <i>Damânâtü'l-gasp</i>	✓	✓	✓
3. <i>Damânâtü's-şirb</i>	✓	✓	✓
4. <i>Damânâtü'l-vedîa</i>	✓	✓	✓
5. <i>Damânâtü'l-âriye</i>	✓	✓	✓
6. <i>Damânâtü's-şirket</i>	X	X	X
7. <i>Damânâtü'l-mudârebe</i>	X	X	X
8. <i>Damânâtü'l-vekâlet</i>	✓	✓	✓
9. <i>Damânâtü'l-kefâlet</i>	X	X	X
10. <i>Damânâtü'l-havâle</i>	X	X	X
11. <i>Damânâtü's-sulh</i>	X	X	X
12. <i>Damânâtü'r-rehin</i>	✓	✓	✓
13. <i>Damânâtü'l-hacr</i>	X	X	X
14. <i>Damânâtü'l-me'zûn</i>	X	X	X
15. <i>Damânâtü'l-icârât</i>	✓	✓	✓
16. <i>Damânâtü'l-müzâraa ve'l-müsâkât</i>	✓	✓	✓
17. <i>Damânâtü'l-ibâk ve iltikât</i>	✓	X	X
18. <i>Damânâtü'l-cinâyât</i>	✓	✓	✓
19. <i>Damânâtü'l-vesâyâ</i>	X	X	X

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Üsrüşenî, İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in söz konusu eserlerinin tazmin bölümleri ile Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı kitabı mukayese edildiğinde diğerlerinin ele aldığı konulara ilâveten Çelebi *şirket*, *mudârabe*, *kefâlet*, *havâle*, *sulh*, *hacr*, *me'zun* (kendilerine ticaret serbestliği tanınan kişiler), ve *vasiyet* gibi bu üç eserde ele alınmayan tazminle ilgili konuları eklemiştir.

Dört ciltten müteşekkil olan bu eserin birinci cildinde; mükrehle ilgili tazminatlar [ikrah altında yapılan nikâh, talak, köle azad etme, bey', hibe, ibrâ, ikrar ve malın zâyi edilmesi

gibi konular] ile bir emre dayalı olarak meydana gelen zararlarda âmir ve memurun tazmin yükümlülükleri, sorumluluk hukuku bağlamında gasp, şirb, vedfa, âriyet, şirket ve mudârebe; ikinci cildinde vekâlet, kefâlet, havâle ve sulh; üçüncü cildinde rehin hacr ve izin/me'zun; dördüncü cildinde de icâre, müzârâa, müsâkât, ibâk, iltikat, cinâyât ve vasiyetle ilgili konulardaki tazmin durumları ele alınmaktadır. Eserin bütününe genel olarak bakıldığında, Çelebi'nin de Hanefî hukukundaki sözleşmeden (*akdî sorumluluk*) ve haksız fiillerden doğan sorumlulukları (*akit dışı sorumluluk*) ele aldığı görülmektedir.

Çelebi'nin *ed-Damânât*'ının büyük bir kısmında sözleşmelerden doğan sorumluluklar ele alınmaktadır. Öyle ki, 19 ana başlıktan 12'si sözleşme sebebiyle meydana gelen sorumlulukları, 4 tanesi de akit dışı meydana gelen haksız fiillerdeki sorumlulukları konu edinmektedir. Akıl hastalığı, çocukluk ve savurganlık (*sefeh*) sebebiyle sözlü ve fiili tasarrufları kısıtlanan kişiler (*mahcûr*) ile ticari faaliyetleri aslında kısıtlı olmakla birlikte veli veya efendisi tarafından kendisine ticaret serbestliği tanınan köle ve çocuk gibi kişilerin (*mez'ûn*) sorumluluklarına ilişkin hükümlerin ele alındığı bahisleri (*damânâtü'l-hacr ve damânâtü'l-mez'ûn*) Türk Borçlar Hukukundaki akit sorumluluk veya akit dışı sorumluluktan sadece birine dâhil etmek mümkün görünmemektedir. Söz konusu kişilerin sözleşmeleri sebebiyle meydana gelen zararlar akit sorumluluk kapsamında, sözleşme dışındaki haksız fiillerinden doğan zararları da akit dışı sorumluluk hükümleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Herhangi bir tehdit (ikrah) ya da bir emre dayalı olarak gerçekleştirilen sözlü ve fiili tasarruflardaki sorumlulukların ele alındığı bölümde (*damânâtü'l-mükrih ve'l-memur*) de aynı durum geçerlidir.

Çelebi'nin eserindeki konuların içeriğine bakıldığında konuların daha sistematik bir yapıya kavuştuğu ve muhtevasının zenginleştiği görülmektedir. Örneğin Üsrûşenî, İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in eserlerinin tazminatla ilgili bölümlerinde cinâyât konularının tamamını kuşatan müstakil bir başlık yoktur. Üsrûşenî tazmin bölümünde sadece çocukların, hayvanların ve kölelerin işlediği cinâyetler ile onlara yönelik haksız fiilleri ele alırken, İmâdüddîn el-Mergînânî aynı konuların yanı sıra cenfine yönelik cinâyetleri de ekleyerek bunları başlıklandırmıştır. Şeyh Bedreddin de aynı konuları ele almıştır.¹⁶ Ancak Çelebi'nin *ed-Damânât* adlı eserinde bunların daha zengin bir konu muhtevasıyla toplu olarak ele alındığı görülmektedir. Öyle ki, Çelebi diğerlerinin ele aldığı konulardan farklı olarak öldürme fiilinin türleri ile insanın şahıs ve vücut bütünlüğüne yönelik müessir fiilleri, yıkılan duvar sebebiyle meydana gelen zararları ve diyeti ödemekle sorumlu olan kişilerin beyanı ile faili meçhul cinayetlerdeki tazmin durumlarını *damânâtü'l-cinâyât* başlığı altında dile getirmiştir.

Genel olarak bakıldığında, müellif eserin ilgili bölümlerinde konuyla ilgili temel kavramları ve öğretiyi verdikten sonra Hanefî mezhebindeki muteber fetvâ kitaplarından yaptığı nakillerle tazminat konularını ele alır. Bazen de "*ben derim ki*" şeklindeki ifadeleriyle kendi kanaatini ortaya koyar. Dolayısıyla Fudayl Çelebi'nin bu eseri, muteber fetvâ kitaplarından faydalanılarak derlenen ve zaman zaman müellifin kendi görüşlerinin kaydedildiği bir eserdir.

Çelebi, tazminatla ilgili olan bu eserinde ele aldığı konuları 19 ana başlık etrafında anlatmaya çalışmaktadır. Şimdi orijinal ifadeleriyle aşağıda sıralayacağımız bu 19 ana başlığın altında ele alınan konulara dair tanıtıcı bilgiler vereceğiz. Eserde ele alınan bu konular sırasıyla şöyledir:

1. Damânâtü'l-mükrih ve'l-me'mur
2. Damânâtü'l-gasp

¹⁶ Ele alınan konular açısından herhangi bir farklılık yoktur. Ancak bu bölümdeki konular İmâdüddîn el-Mergînânî'nin tazmin bölümündeki ilgili yerle karşılaştırmalı olarak okunduğunda Şeyh Bedreddin'in eserindeki ifadelerin daha rafine bir hal aldığı, İmâdüddîn'in "*ben derim ki*" şeklinde bir ifadeyle ilgili konuda kendi kanaatini ortaya koyduğu ve onun ileri sürdüğü bu farklı görüşün Şeyh Bedreddin'de görüldüğü dikkatleri çekmektedir.

3. Damânâtü's-şirb
4. Damânâtü'l-vedîa
5. Damânâtü'l-âriye
6. Damânâtü's-şirket
7. Damânâtü'l-mudârebe
8. Damânâtü'l-vekâlet
9. Damânâtü'l-kefâlet
10. Damânâtü'l-havâle
11. Damânâtü's-sulh
12. Damânâtü'r-rehin
13. Damânâtü'l-hacr
14. Damânâtü'l-me'zûn
15. Damânâtü'l-icârât
16. Damânâtü'l-müzâraa ve'l-müsâkât
17. Damânâtü'l-ibâk ve iltikât
18. Damânâtü'l-cinâyât
19. Damânâtü'l-vesâyâ

1) Damânâtü'l-mükrih ve'l-me'mur

Tehditte birşeyin yapılmasını emreden (*mükrih/âmir*) ve emredilen kişinin (*mükreh/memur*) sorumlulukları ismini taşıyan bu başlıkta önce ikrahın (cebir ve tehdit) tanımı, türleri, bunun sözlü ve fiili tasarruflara etkisi ele alındıktan sonra ikrah altında gerçekleştirilen nikâh, talak, köle azadı, bey', hibe, vedîa, ibrâ, ikrar ve itlâf gibi tasarruflardaki tazmin durumları ortaya konulmuş; akabinde de mükrehin ve haksız yere şikâyette (*siâye*) bulunarak başkasının malınına zararına sebep olan kişinin (*sâî*) sorumlulukları incelenmiştir.

2) Damânâtü'l-gasp

Gasp sorumluluğu ismini taşıyan bu başlıkta, öncelikle gaspla ilgili yapılan tanımlar, hangi tür eylemlerin gasp sayıldığı ve gasbedilen menkul bir malın ne zaman tazmine konu olduğu ele alınmıştır. Sonrasında da kölelerin, hayvanların ve eşyaların gasbedilmesi ile aklı dengesi yerinde olmayan kişilerin bir şeyi gasp etmesi, zarara sebep olma (*tesebbüb*), oturmak suretiye meydana gelen zararlar, birleşik (*mürekkep*) yapıdaki malların kullanılamaz hale getirilmesi, gaspta gerekli olan şeyler ile gasıbın bunlardan ibrâ edilmesi, gasbedilen bir malın ikinci kez gaspa uğraması, gâsıbın tazmin sorumluluğunu ortadan kaldıran haller, mal sahibinin hakkının sona erdiği ve ermediği durumlar, kişinin kendisine veya başkasına ait bir mülkiyette yaptığı işlerin yol açtığı zararlar ile gayrimenkullerin gasp edilmesi durumundaki tazmin durumları ele alınan konular arasındadır.

3) Damânâtü's-şirb

Öncelikle "*şirb*" kelimesinin tanımı yapılarak su üzerindeki ortaklıkların çeşitleri ile buradaki hak ve sorumluluklar üzerinde durulmuş; sonrasında kuyu kazma, ateş yakma, arazileri sulamak için nehirden kazı yaparak kendine kanal açma gibi kişinin mubah alanda, kendi özel mülkünde veya kamusal alanda yaptığı tasarrufların yol açtığı zararlar ile başkasının ağaç ve ekinlerini telef etme durumundaki tazmin kuralları ele alınmıştır.

4) Damânâtü'l-vedîa

Bu başlıkta öncelikle vedîanın tanımı yapılmış, sonrasında vedîayı başkasına verme, kullanma, sahibi istediğinde onu inkâr etme ve emânetçinin (*mûda*) vedîayla ilgili bilgi bırakmadan ölmesi durumlarında meydana gelen zararlardaki tazmin durumları üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra, vedîada tazmine konu olan ve olmayan haller ile bir malın hacr

altındaki kişilere emānet olarak bırakılması durumunda meydana gelen zararlarda söz konusu kişilerin sorumlu olup olmadığı mevzubahis edilmiştir.

5) Damānātü'l-âriyet

Girişte öncelikle âriyet akdiyle ilgili genel kurallar zikredildikten sonra belirli bir süre ile yapılan âriyet sözleşmeleri (*muḡakkat âriyet*) ve burada müsteîrin sorumlulukları, hayvanlar ile menkul ve gayrimenkullerin âriyet olarak verilmesi durumunda meydana gelen zararlardaki tazmin sorumluluğu, kadınlar ile tasarrufları kısıtlanan kişilerin bir malî âriyet olarak vermesi ve emānet olarak alınan malın geri teslim edilmesi durumundaki tazmin sorumlulukları müsteîrin sorumluluğu bağlamında ele alınan konulardandır.

6) Damānātü's-şirket

Ortaklıklardaki sorumluluklara geçmeden önce İslam hukukundaki şirket (ortaklık) türleri ele alınarak bunların her biri hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında müfāvaza, inān, amel ve mülk şirketlerinde ortakların birbirlerini karşı olan sorumlulukları ele alınmıştır.

7) Damānātü'l-mudârebe

Öncelikle mudârebe akdiyle ilgili genel kurallar zikredildikten sonra, fasit mudârebede tarafların birbirlerine karşı olan sorumlulukları ve meydana gelen zararı kimin nasıl tazmin edeceği, mudârebe akdinde işletmecinin (*mudârib*) akde konu olan maldaki tasarruf yetkisi ve burada hangi tür davranışların tazmine konu olduğu, sermaye sahibi (*rabbü'l-mâl*) ile mudârib arasında bir ihtilaf olması durumunda ne olacağı ve bu esnada meydana gelen zararı kimin karşılayacağı, sermaye sahibi ile mudâribin sorumlu olduğu ve olmadığı hususlar ve kârı sermaye sahibine ait olması şartıyla işletmesi için kendisine sermaye verilen kişinin (*müstebdi'*) sorumlulukları incelenen konulardandır.

8) Damānātü'l-vekâlet

Tazmin konularından önce vekâletin tanımı ve şartları gibi hususlarda genel malumat verilmiş; sonrasında alım, satım, kiralama infak, kabz, husûmet, ikrar, sulh, nikâh, talak ve köle azadı gibi konularda vekâletle iş gören kişinin (*vekil*) sorumluluğu, vekilin hangi durumlarda sorumlu olacağı ve müvekkilin zararı vekilden tazmin ettireceği durumlar üzerinde durulmuştur.

9) Damānātü'l-kefâlet

Kefâlet sözleşmelerindeki tazmin sorumluluğunun ele alındığı bu başlıkta öncelikle kefâletin tanımı ve çeşitleri ele alınmış; sonrasında da şarta bağlı olan (*muallak*) veya belirli bir süreyle yapılan (*muḡakkat*) kefâletle, belirli bir eşya ya da kişiye kefil olmada, kefâletin birden fazla olması ve bilinmezliğin olduğu yerde, köle ve çocukların kefâletinde, rücû etmeyi gerektiren ve gerektirmeyen yerlerde/poliçede (süftece) ve zimmilerin kefâlet sözleşmelerindeki tazmin kuralları ile kefillerin ibrası ve onların kendilerinin beraati ele alınan konular arasındadır.

10) Damānātü'l-havâle

Öncelikle havâlenin tanımı, çeşitleri ve şartlarıyla ilgili mezhepteki temel kurallar verilmiş, akabinde ise mutlak ve mukayyet havâledeki tazmin kuralları ile bu sözleşmede akdin taraflarının birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları ele alınmıştır.

11) Damānātü's-sulh

İki taraf arasındaki bir anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasını konu edinen sulh akdinin tanımı, şartları, sulhun konusu ve çeşitlerine yönelik bilgiler hakkında genel malumat verilmiş; sonrasında da borç, köle, gayrimenkul mallar, ticaret eşyaları ve hayvanlar üzerine yapılan sulh sözleşmelerindeki tazmin kuralları ile mehir gibi eşleri ilgilendiren mevzularda ve işlenen bir cinâyet karşılığında sulhlerde ne tür bir tazmin sorumluluğunun olduğu ele alınan konulardandır. Bunun yanı sıra fuzûli ile varislerin sulh akdi yapması durumundaki tazmin kuralları da mevzubahis edilmiştir.

12) Damânâtü'r-rehin

Rehnin tanımı, şartları, kısımları, güvenilir bir kimsenin yanında bırakılan rehnin sorumluluğu, rehnin telef olması veya tüketilmesi, rehinde meydana gelen artma ve eksilme, rehinde tasarruf, rehne konu olan şeyin nafakası, başkasına ait bir malın rehni, rehne konu olan malın öldürülmesi, rehin davası ile vekil ve kefilin rehin vermesi gibi konularda mürtehinin sorumlulukları bu başlıkta ele alınan konulardır.

13) Damânâtü'l-hacr

Öncelikle hacr ile ilgili genel bilgiler verilmiş, akabinde de delilik, çocukluk, kölelik ve savurganlık (*sefeh*) sebebiyle sözlü ve fiili tasarrufları kısıtlanan kişilerin (*mahcûr*) gerçekleştirdiği zararlı eylemlerdeki sorumlulukları ele alınmıştır.

14) Damânâtü'l-me'zûn

Bu başlıkta öncelikle "*izin*" kelimesinin sözlük ve terim anlamlarına, hukukî boyut ve alanına dair bilgiler sunulmuş; sonrasında da ticari faaliyetleri aslında kısıtlı olmakla birlikte veli veya efendisi tarafından kendilerine ticaret serbestliği tanınan köle ve çocuk gibi kişilerin (*mez'ûn*) sorumluluklarına ilişkin hükümler ele alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu kişilerin sözlü ve fiili tasarrufları, kendisine izin verilmeden önceki eylemleri, aldığı ayıplı malî îdesi, bir malî başkasına hibesi, birine vekâlet etmesi, kendilerine dava açılması ve müşterek mülkiyete konu olan bir kölenin veya çocuğun kısıtlılık durumunun kaldırılması gibi konulardaki sorumluluklarına değinilmiştir.

15) Damânâtü'l-icârât

Öncelikle bu başlığın girişinde icâre akdiyle ilgili genel bilgiler verildikten sonra insan ve hayvanların kiralınması ve bu durumun kiracıya (*müstecir*) yüklediği sorumluluklar ile kiralanan malın sözleşmeye aykırı olarak istihdam edilmesi ve malın zarar görmesi durumunda kiracının sorumluluklarına, kiralanan menkul eşyaların yanı sıra gayrimenkul mallarda (ev, arsa ve mezra gibi) meydana gelen zararlardaki tazmin durumlarına ve kiralanan malın teslimiyle ilgili kiracının sorumluluklarına değinilmiştir. Daha sonra da ecîr-i müştereklerden koyun ve sığır çobanı, hayvan kiralayıcısı (*mükârf*), hamal, köle tüccarı, simsar, bekçi, hancı, ücret karşılığı başkasının çocuğunu emziren kişi, aşçı, fırıncı, değirmenci, hacamatçı, sünnetçi, cerrah, kâğıtçı, ciltçi, yamacı, dokumacı, çamaşırcı, elbise boyacısı, terzi, halıaç, ayakkabıcı, sabuncu, kazıcı, marangoz, inşaat ustası, gemici, demirci, kuyumcu, sarraf, kandilci, hamamcı ve bu kişilerin emrinde çalışan işçilerin sorumlulukları ele alınmıştır.

16) Damânâtü'l-müzâraa ve'l-müsâkât

Ziraat ortaklığı (*müzâraâ*) ile bağ-bahçe ortaklığı (*müsâkât*) sözleşmelerinin meşrûiyeti ve şartlarına dair genel bir bilgi verildikten sonra arazi ve ağaç sahipleri ile emek sahiplerinin (*âmil*) sorumlulukları ve meydana gelen zararlardaki tazmin durumları ele alınmıştır.

17) Damânâtü'l-ibâk ve iltikât

Öncelikle kaçan köleyi bulan kişinin onu kendi şahsi işlerinde kullanması, kölenin yakalama veya kovalama esnasında kaçarken zarar görmesi, sahibinin kaçtığını inkâr etmesi, yakalanan kölenin mahkeme kararı olmadan sahibi olduğu zannıyla bir başkasına teslimi veya satılması gibi durumlarda meydana gelen zararın nasıl tazmin edileceği ve bu durumda sorumluluğun kime yükleneceği fetvâ örneklerinden hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında da kaybolan eşyayı bulan kimsenin (*mülteki*) sorumluluklarıyla ilgili konulara değinilmiştir. Bu bağlamda kaybolan eşyayı bulan kişinin yapması gerekenler ile bulunduktan sonra meydana gelen zararların hangi durumlarda tazmin edileceği örneklerle ele alınmıştır.

18) Damânâtü'l-cinâyât

Başlangıçta öldürme ve yaralama şeklinde meydana gelen haksız fiillerin tanımlarına, türlerine ve hükümlerine değinilmiş, sonrasında da genel olarak insanın şahıs ve vücut bütünlüğüne yönelik haksız fiilleri ve bu durumdaki kişinin sorumlulukları teker teker ele alınmıştır. Bu bağlamda öldürme fiilinin türleri ile vücut bütünlüğüne yönelik müessir fiiller (göz,

yüzdeki diğer azâlar, diş, el, parmak ve parmak uçları gibi organlara yönelik zararlı fiiller), cenine verilen zararlar, çocukların, hayvanların ve kölelerin işlediği cinayetler ile kendilerine yönelik haksız fiiller, yıkılan duvar sebebiyle meydana gelen zararlar ve faili meçhul cinayetlerdeki tazmin durumları ile diyeti ödemekle sorumlu olan kişilerin kimler olduğu, bu başlıkta incelenen konular arasındadır.

19) Damānātü'l-vesâyâ

Vasiyetle ilgili genel bilgiler verildikten sonra vasîlerin hangi durumlarda meydana gelen zararları tazminle sorumlu oldukları, vasiyetin ifâsında meydana gelen zararlar ve buradaki tazmin durumları ile vasîlerin diğer tasarruflarındaki sorumlulukları ele alınmıştır.

5. Gânim el-Bağdâdî'nin Mecma'ü'd-Ḍamānât İsimli Eseri

Hanefî fakihlerinden Gânim el-Bağdâdî'nin *Mecma'ü'd-Ḍamānât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Âzâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân* isimli eseri, Çelebi'nin *ed-Damānât* adlı eseri gibi tazminat konularını müstakil olarak ele alan bir kitaptır. Bağdâdî bu eserinin mukaddimesinde; davalar-daki anlaşmazlıkların en çok tazminat alanında olması sebebiyle bu konuları bilmenin önemli şeylerden olduğunu, bazı faziletli kişilerin tazminle ilgili konuları bir araya getirdiğini, bu konuları en fazla bir araya getiren kişinin Şeyh Bedreddin (*sahibu'l-fusûleyn*) olduğunu, onun bu konuyla ilgili müstakil bir bölüm yazmakla birlikte söz konusu eserin bütün konuları kuşatmadığını ve bu konulara ilişkin söylenen sözleri tamamlamadığını, *Kâdhân, el-Hidâye, es-Suğrâ ve el-Hulâsâ* gibi muteber Hanefî fetvâ kitaplarını takip ettiğini, kendisinin tazminle ilgili büyük küçük herhangi bir şeyi dışarıda bırakmadığını ve *Mecma'ü'd-Ḍamānât* adını verdiği bu eserinin 38 konuya (*bab*) şamil olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Eserin mukaddimesindeki ifadeler ile eserde kullanılan kaynaklar, Bağdâdî'nin Çelebi'nin *ed-Damānât* adlı eserinden haberdar olmadığını göstermektedir.

Bağdâdî Hanefî mezhebindeki muteber fetvâ kitaplarından yaptığı nakillerle tazminat konularını bir araya getirdiği bu eserde, 38 babbdan müteşekkil olan şu konuları ele almıştır: Zekât, hac, kurban, köle azadı, icâre, âriyet, vedâ, rehin, gasp, sahibinin izni olmadan başkasının malında tasarruf, doğrudan ve dolaylı yoldan başkasının malını itlaf etme, cinâyet, hadler, ikrâh, avlanma ve boğazlama, lakît ve lukata, âbik, bey', vekâlet ve risâlet, kefâlet, havâle, şirket, mudârab, müzâraa ve müsâkât ile şirb (su hissesi), vakıf, hibe, nikâh ve talak, süt emzirme, davâ, şahitlik ve hâkimin hatası, ikrar, sulh, siyer, taksim/kısmet (mal paylaşımı), vasî ve velî ile kâdi, mahcur ve me'zûn olan kişiler, mükâtebe ve farklı meseleler (müteferrikât).¹⁸

Yukarıda görüldüğü üzere *Mecma'ü'd-Ḍamānât* adlı eserde de kişinin sözleşmeden (*damānû'l-akd/akdi sorumluluk*) ve sözleşme dışındaki haksız fiillerinden (*damānû'l-udvân/akit dışı sorumluluk*) doğan zararlarının nasıl tazmin edilmesi gerektiği Hanefî mezhebindeki muteber fetvâ kitaplarından yapılan nakillerle anlatılmaya çalışılmaktadır. Eserin büyük bir kısmında sözleşmeden doğan sorumluluklar ele alınmakla birlikte ilk defa diğerlerinden farklı olarak ibadet konularındaki (zekât, hac ve kurbanla ilgili) tazmin durumları için müstakil birer konu başlığı (*bab*) ayrılmıştır.¹⁹

Bağdâdî'nin *Mecma'ü'd-Ḍamānât*, Üsrüşenî'nin başlatıp İmâdî, Şeyh Bedreddin ve Çelebi'nin geliştirerek devam ettirdiği yazım türünün devamı niteliğindedir. Usul ve yöntem olarak kendisinden önceki bu eserlere benzemekle birlikte, konu dizimi onlardan farklıdır.²⁰ Söz konusu eserlerle mukayese edildiğinde; Bağdâdî'nin diğerlerinin ele aldığı konulardan farklı olarak zekât, hac, kurban, hadler, vakıf, süt emzirme, şahitlikten rucû ve hâkimin hatası, siyer,

¹⁷ Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecma'ü'd-Ḍamānât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Âzâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*, nşr. Muhammed Ahmed Serac-Ali Cuma Muhammed (Kahire: Dârü's-selâm, 1999/1420), 1/43-44.

¹⁸ Bağdâdî, *Mecma'ü'd-Ḍamānât*, 1/14, 45-50.

¹⁹ Bağdâdî, *Mecma'ü'd-Ḍamānât*, 1/14, 45, 51-63.

²⁰ Üsrüşenî, İmâdî, Şeyh Bedreddin ve Fudayl Çelebi'nin konu sıralamasına bakıldığında bunların birbirine çok yakınlık arzettiğini, ancak Bağdâdî'nin eserinin bu açıdan farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, tazminat/sorumluluk hukukuyla (damân) ilgili klasik furû-ı fıkah kitaplarında yer alan bilgileri müstakil olarak ilk defa bir araya getiren kişiler, Hanefi hukukçularıdır. İlk önce Hanefilerden Mecdüddîn el-Üsrüsenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserinin 29. bölümünde sözleşmeden ve haksız fiillerden doğan sorumlulukları ele almış; onun burada başlattığı usul ve yöntemi İmâdüddîn el-Mergînânî (öl. 670/1271) *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* ve Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) *Câmi'u'l-fuşûleyn* adlı eserlerinin tazminat bölümlerinde geliştirerek devam ettirmiş; sonrasında ise, Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi (öl. 991/1583) *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinde bu konuları daha da zenginleştirerek müstakil bir eser haline getirmiştir. Yapılan bazı modern çalışmalarda, Gânim el-Bağdâdî'nin (öl. 1030/1620) *Mecma'u'd-đamânât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Azâm Ebi Hanîfete'n-Nu'mân* isimli eserinin bu alanda telif edilen ilk eser olduğu söylenece de Çelebi'nin *ed-Damânâtı*, tazminat hukuku alanında özel olarak ortaya konulan ilk telif olma özelliğini taşımaktadır.

İmâdüddîn el-Mergînânî ile Şeyh Bedreddin'in *fusûl* ismini taşıyan yukarıdaki eserlerinin tazminat bölümleri ile bu alanda müstakil olarak telif edilen ilk çalışmaların konu sistematığı ve muhtevası incelediğinde, bunların büyük ölçüde Üsrüsenî'ye dayandığı ve onun bu alanda özel bir üslup/tür geliştirmeye çalıştığı rahatlıkla görülmektedir.

İmâdüddîn el-Mergînânî, Üsrüsenî'nin otuz bölümden oluşan *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserini yeniden düzenleyerek kırk bölümden müteşekkil yeni bir eser hazırlamış ve bunun 32. faslında da tazminat konularını ele almıştır. İmâdüddîn el-Mergînânî, Üsrüsenî'nin 29. faslında ele aldığı konuları başlıklandırılmış ve ilgili konulardaki rivâyetleri bir üst başlık altında toplayarak daha da sistematik bir hale getirmiştir. Tazminat bölümleri mukayese edildiğinde ele alınan konuların birebir aynı olduğu, ancak Üsrüsenî'den farklı olarak İmâdüddîn'in bölüm sonuna anne karnındaki cenine verilen zararların tazmini (*damânü'l-cenîn*) ile kaçan köleyi geri getiren kişinin sorumluluğunu (*damân-ü râddi'l-âbık*) ilâve ettiği dikkatleri çekmektedir.

Şeyh Bedreddin, Üsrüsenî ile İmâdüddîn'in *fusûl* ismini taşıyan bu iki eserini *Câmi'u'l-fuşûleyn* ismiyle birleştirerek yeni bir eser telif etmiş ve kırk fasıldan oluşan bu kitabın 33. faslını da tazminat konularına ayırmıştır. Kendisinden önceki iki *fusûl* eserinin tazminat (*damânât*) bölümü ile *Câmi'u'l-fuşûleyn*'in tazminat bölümü mukayese edildiğinde, Şeyh Bedreddin'in Üsrüsenî ile İmâdüddîn'in ele aldığı konulara ilâve olarak sadece kaybolan eşyayı (lukata) bulan kişinin sorumluluğunu (*damânü'l-mültekât*) eklediği müşahâde edilmektedir.

Şeyh Bedreddin'in tazminat bölümündeki konu başlıklarının neredeyse tamamının İmâdüddîn'in tazminat bölümünde aynen mevcut olduğunu ve bunların çoğunun da ilk olarak Üsrüsenî'nin *el-Fusûl*'ünde yer aldığını göz önüne alırsak, ana omurgası itibarıyla bütün bunların Üsrüsenî'ye dayandığını ve onun eserinin İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahip olduğunu söylememiz icap eder.

Osmanlı Hanefî fakihlerinden Fudayl Çelebi ise, tazminat konularıyla ilgili özel olarak telif ettiği *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinde başta akitler olmak üzere öldürme ve yaralamalardaki tazminat konularını ele alarak Üsrüsenî ile başlayan *fusûl* edebiyatındaki tazminat konularını geliştirmektedir. Eserin konu sistematığı ve muhtevası incelediğinde, Çelebi'nin *ed-Damânâtı*'nın, Üsrüsenî'nin başlatıp İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in geliştirerek devam ettirdiği yazım türünün devamı niteliğinde olduğu rahatlıkla görülmektedir. Kendisinden önceki eserlerin tazminat bölümleri ile mukayese edildiğinde, diğerlerinin ele aldığı konulara ilâveten Fudayl Çelebi'nin *ed-Damânâtı*'nda *şirket*, *mudârabe*, *kefâlet*, *havâle*, *sulh*, *hacr*, *me'zun* (kendilerine ticaret serbestliği tanınan kişiler) ve *vasiyet* gibi bu üç eserde ele alınmayan yeni tazminat konularının eklendiği görülmektedir. Ancak eserin büyük çoğunluğunda sözleşmelerden doğan sorumluluklar ele alınmaktadır. Öyle ki,

eserin 19 ana başlığında 12 tanesi sözleşmeden doğan sorumlulukları, 4 tanesi de akit dışı meydana gelen haksız fiillerdeki sorumlulukları konu edinmektedir.

Hanefî fakihlerinden Gânim el-Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-ḍamānât* adlı eseri de -tıpkı Çelebi'nin *ed-Damānât*ı gibi- tazminat konularını müstakil olarak ele alan bir kitaptır. Eserin mukaddimesindeki ifadeler ile kullanılan kaynaklar, Bağdâdî'nin Çelebi'nin *ed-Damānât* adlı eserinden haberdar olmadığını göstermektedir. Eserin büyük bir kısmında sözleşmeden doğan sorumluluklar ele alınmakla birlikte diğerlerinden farklı olarak ilk defa ibadet konularındaki (zekât, hac ve kurbanla ilgili) tazminat durumları için müstakil birer konu başlığı (*bab*) ayrılmıştır. Bağdâdî'nin *Mecma'u'd-ḍamānât*ı da Üsrûşenî'nin başlatıp İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in geliştirerek devam ettirdiği yazım türünün devamı niteliğindedir. Usul ve yöntem olarak kendisinden önceki bu eserlere benzemekle birlikte, konu dizimi onlardan farklıdır.

Kaynakça

- Atâî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti's-Şakâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Babanzâde, Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1951.
- Bardakoğlu, Ali. "İcâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/379-388. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Bedir, Murteza. "Üsrüşeni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/392-393. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1917.
- Çelebi, Fudayl. *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye*. 4 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1965-1966.
- el-Bâğdâdî, Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed. *Mecma'u'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Âzâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*. nşr. Muhammed Ahmed Serac-Ali Cuma Muhammed. 2 Cilt. Kahire: Dârü's-selâm, 1999/1420.
- el-Mergînânî, İmâdüddîn. *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 990.
- el-Üsrüşeni, Mecdüddîn. *el-Fusûl fi'l-muâmelât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1773.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmûs-u terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.
- Gedikli, Fethi. "İbdâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/262-263. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Hira, Ayhan. *Şeyh Bedreddin Bir Sufi Âlimin Fıkıhçı Olarak Portresi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Karabulut, Ali Rıza - Turan Karabulut, Ahmed. *Mücemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûde fi mektebâti İstanbul ve Anadolu*. 6 Cilt. Kayseri: Mektebe Yayınları, t.y.
- Koca, Ferhat. "Fudayl Çelebi, Zenbillizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/207-208. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Küçükdağ, Yusuf. *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâli Ailesi*. İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları, 1995.
- Mehmed Mecdî. *Hadâiku's-Şakâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mehmed Süreyya. *Sicilli Osmânî*. nşr. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Sirâc, Muhammed Ahmed. *Damânü'l-udvân fi'l-fikhi'l-İslâmî*. İskenderiye: el-Müessesetü'l-Câmiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1414/1993.
- Şeyh Bedreddin, Mahmud b. İsrail. *Camîu'l-fusûleyn*. 2 Cilt. Mısır: el-Matbaat'ül-Ezheriyye, 1300.
- Yıldız, Kemal. *Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazmînât*. İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2013.